

PRILOZI POZNAVANJU EPITAURA

PETAR LISIČAR

I. »Stari grad Epitaur«

Na mjestu današnjeg Cavtata nalazio se je antički grad koji je dobro dokumentiran rimskim spomenicima. Smatra se da je to bio Epidaur-Epitaur, rimski grad-kolonija, poznat Pliniju,¹ iako ta identifikacija nije u skladu s Plinijevim podacima o koloniji Epidaurumu ni sa smještajem stanice Epitauru na Peutingerovoj Tabuli.² Distancije, naime, Epidaura, odnosno stanice Epitauru, od Lisa (Lissos) i od Narone, koje daju spomenuti izvori, ne odgovaraju ni približno udaljenosti Cavtata od Lješa i od Vida na Neretvi.³

O Epidauru-Epitauru-Cavtatu pisali su odavna učeni Dubrovčani i drugi Dalmatinci. Nešto od toga je u osamnaestom vijeku sabrao i objavio Miho Sorkočević (Sorgo). Tu je građu u posebnom djelu koristio Talijan F. M. Appendini. Mommsen i Evans su tome dali naučniju formu.⁴

Što je napisano o rimskom Epidauru-Cavtatu može da se održi s tim da se dosad evidentiranim rimskim spomenicima dobilježe i novonađeni. Predrimsko ilirsko naselje, koje je bilo na dohvatu

¹ Plin., N. h. III, 26, cf. CIL III, 12695.

² Plin., l. c., Tab. Peut. segm. VI.

³ Diskusija o tom pitanju kod Mommsena, CIL III, pag. 267 i kod Evansa, *Antiquarian researches in Illyricum*, Westminster 1887, 4 sq.

⁴ U zborniku koji je 1790. izdao u Dubrovniku Miho Sorkočević (Michael de Sorgo) prva dva spisa su ovdje od interesa: *Commentariolus Ludovici Cervarii Tuberonis De origine et incremento urbis Rhagusanae* (Ludovik Crijević, 1463—1527) i *Descriptio ditonis Rhacusanae auctore Nicolao Joannis de Bona* (XVII vijek). U bilješkama k ovim tekstovima Sorgo navodi mnoge antičke izvore koji su direktno ili indirektno u vezi s Epidaurum, donosi više rimskih natpisa iz Cavtata i citira stihove o Epidauru i Ragusiju od nekog Miletiusa, navodno iz XI vijeka (rukopis u Dominikanskoj biblioteci u Dubrovniku); F. M. Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, Ragusa MDCCCII, cf. *Gazzetta di Zara* 1833, Nro 67—73; Mommsen i Evans kao u nap. 3; Patsch, Pauly-Wissowa R. E., s. v. Ep'daurum. Kod svih spomenutih literatura. Vidi: Grga Novak, »Stari Grei na Jadranskom moru«, *Rad JAZU* 322 (1961), 199—200 i »Quaestiones Epidauritanae«, *Rad JAZU* 339 (za god. 1965), 97—140. Ovu noviju studiju prof. Novaka smo dobili kad je naš članak bio u štampi.

grčkim privrednicima, nije ispitivano, jer se nije raspolagalo dovoljnim indicijama. Stoga ćemo nastojati tome donekle udovoljiti u granicama koje dopušta materijal kojim raspolazemo.

Prvi dio ovog članka biti će historijsko-filološka sinteza s novim opservacijama. Drugi dio — o grčko-ilirskim spomenicima — nov je prilog.

*

Najstarija literarna potvrda o imenu ovoga grada iz prvoga je vijeka st. e. kod Aula Hircija, koji mjesto naziva Epidaurum. Isti latinski naziv nalazimo kod Plinija, kod Hieronima i u jednom latinskom natpisu iz Dokleje. U Antoninovom Itineraru stoji: Epidaurus, što odgovara Ptolemejevoj grčkoj formi Ἐπίδαυρος i Prokopijevom kosom padežu (ἐξ) Ἐπίδαυρου.⁵

Izgleda da je izvornija forma sa *t*: Epitaurum, grčki Ἐπίταυρον »Rectius fortasse scribitur Epitaurum« (Mommsen). U jednom Vespazijanovu dekretu o privilegijama veterana spominje se među povlaštenima neki Vibius Mimus Epitaurensis eques Romanus.⁶ Na Tabuli Peutingeriani imamo stanicu EPITAURU. U aktima salonitanskoga koncila (god. 530) stoji »Epitaurum«. Geograf iz Ravene bilježi »Epitaurum« i »Epitauron«. Konstantin Porfirogenit spominje »τὸ κάστρον Πίταυρα«. Pop Dukljanin: »Epitaurum«. U jednom dubrovačkom aktu iz godine 1253: »stari grad Epitavr«.⁷

Podudaranje imena jadranskog Epidaura s imenima dvaju peloponeskih gradova dalo je povoda pretpostavci da je ovaj jadranski grad grčka kolonija. Evans je bez sustezanja tvrdio da je ovo bila »kolonija jednog ili drugog peloponeskog imenjaka«. Tomašek je tada tvrdio da je ime ilirsko.⁸ Nije griješio (Evans s njime o tom pitanju polemizira). Danas se smatra utvrđenim da imena kao Epitauron (-um), Tauris, Taurision, Tauromenion i druga sa srednjeg Mediterana i mediteranskog zaleđa, pa Taurus, Tauri i druga geografska i etnička imena oko Ponta, Anadola i dalje do Eufrata¹⁰ proizlaze iz indoevrop-

⁵ Hirt. *Bell. Alex.* 44; Plin. 1. c; Hieron. *Vita sancti Hilarionis*; CIL III, 12695; *Itinerarium maritimum* (Antonini), 520; Ptol. II, 16; Proc. *Bell. Goth.* I, 7.

⁶ »P. VIBI MIMI EPITAVR EQ R« kod Farlati, *Illyricum sacrum*, II, 163 i kod spomenutih dubrovačkih pisaca. Pranosi i Evans, o. c.

⁷ *Tab. Peut.* segm. VI; Potvrda iz Akata salonitanskog koncila kod Farlati, 1. c; Geogr. Rav. IV, 16 (za Epitaurum) i V, 14 (za Epitauron); Const. Porph. *De adm. imp.* III, 126; Presb. Diocl. 9 ed. Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd 1928, str. 306; Dubrovački dokument kod Miklošića, *Monumenta Serbica*, 38 i kod Smičiklase, *Cod. dipl.* IV, 534. Ovu gradu navode mnogi pisci.

⁸ Evans, o. c., 4. Ranije kod dubrovačkih pisaca i kod Appendinija.

⁹ Wilhelm Tomaschek, »Die vor-slawische Topographie der Bosna, Hercegowina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete«, *Mittheilungen der K. K. Geographischen Gesellschaft in Wien XIII* (1880), 549.

¹⁰ Stephanus, *Thesaurus Graecae linguae*, s. v. ταῦρος.

skog korijena *tauro* u značenju »brdo« i u značenju »bik«. Postoji mogućnost da su te jezične tvorevine prešle u indoevropske jezike iz predindoevropske ostavštine. Izgleda da *tauro* (»brdo« i »bik«) izvorno označava pojam »jakog«, »krupnog«, »snažnog«. ¹¹ To se vidi iz Hesihijeve identifikacije ἐπίταυρος ἰσχυρός.¹²

Ime peloponeskih Epidaura redovno se bilježi sa deltom u osnovi i s nastavkom -ος: Ἐπίταυρος. Tako naš jadranski grad naziva samo Ptolemej, kojemu se s latinskom formom *Epidaurus* pridružuje autor jednog itinerara. U ostalim izvorima imamo ili tau mjesto delte, ili nastavak *on* odnosno *um* mjesto *os(us)*, ili se odstupa u oba dijela riječi, tako da izgleda vrlo uvjerljivo da je forma Ἐπίταυρον *Epi-
taurum* bila najbliža izvornom toponimu. Ime se danas definitivno smatra ilirskim, i dokumentacija više za to nije potrebna.¹³ Antički pisci, koji su nam predali mnoga ilirska geografska imena u klasičnoj grčkoj ili rimskoj formi, dugo su nas držali u zabludi u pogledu onomastike. Najzad, pošto se utvrdio ilirski korijen većine antičkih toponima, hidronima i oronima s Jadrana, može se smatrati zastarjelom hipoteza da su Grci dali ime ovom jadranskom gradu. Nijedan grčki pisac do kraja stare ere ne spominje jadranski Epidaur-Epitaur. Nema jadranskog grada ovog imena ni u Pseudo-Skifakovom Periplu, ni u Pseudo-Skimnovoj Periegezi, ni kod Strabona. Ta koincidencija nije slučajna. U protivnom ušli bismo tome u trag preko bazantinskih ekscerptora. Stefan Bizantinac spominje dva peloponeska Epidaura. Jadranski grad toga ili sličnog imena nije mu poznat (Stefanov tekst na odgovarajućem mjestu sačuvan je u cjelini). Ničim se ne može dokazati da su stari Grci imali na Jadranu koloniju ovoga imena. Peloponeski Epidauri nisu dovoljno izričito zapaženi u grčkoj kolonizatorskoj aktivnosti. Dubrovački su pisci u povodu sličnosti imena olako došli do hipoteze o grčkoj koloniji Epidauru na Jadranu. Za njima se poveo Evans. Teško je i zamisliti postojanje samostalne grčke kolonije na ovom užem području Agronovih i Teutinih Ilira. Nema sumnje da su grčki trgovci operirali u ovoj ilirskoj luci, te da se grčki utjecaj ovdje osjetio, i to ne samo u posljednjim vijekovima stare ere. Neke potvrde za to već su poznate. Neke nove ćemo iznijeti (vidi pod II).

Porfirogenitovo LAU u značenju κρημνός »hrid«, a u vezi s etimologijom imena Ragusium, moglo bi se povezati i s indoevr. *tauro-*, odnosno sa toponimom *Epi-taur(on)*. Poznat je Porfirogenitov podatak: λέγεται δὲ Ῥωμαῖσι τὸ κρημνός λαῶ, ἐκλήθησαν ἐκ τούτου Ἀρουσαιοί

¹¹ Kretschmer, *Glotta* XIX, 314. Ostala literatura kod Budimira, »Quaestio de Neuris Cimmerisque«, *Glas SAN* CCVII (1954), kod istog u *Zborniku Filozofskog fakulteta* Beograd 1955, str. 269 sq. i kod Antona Mayera, *Die Sprache der alten Illyrier*, Band II, Wien 1959, 112—113.

¹² Hesychii *Lexicon*, s. v. ἐπίταυρος cf. Stephanus, *Thesaurus linguae Graecae*, s. v. ἐπίταυρον.

¹³ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, Band I, 138, Band II, 112.

ἤγγαυον οἱ κατεζόμενοι εἰς τὸν κρημνόν¹⁴. Ta je etimološka postavka bila odavna popularna u Dubrovniku. O njoj imamo lokalnu potvrdu navodno iz jedanaestoga vijeka,¹⁵ u svakom slučaju vrlo staru. Poznata je i Popu Dukljaninu.¹⁶ To se koristi u raspravama o imenu Ragusi-uma-Dubrovnika.¹⁷ *Lau*, *laus* »ripa« nije isključivo romanska jezična jedinka. Ona je pripadala i nekim drugim Indoevropljanima. Ilirima svakako. Lausion-Laurion moglo bi da potječe iz istog korijena iz kojega i Epi-taurion. Stvar treba posebno obraditi. Podsjetimo ovdje samo na rimski votivni natpis iz Oklada kod Cavtata sa ded kacijom DIANAЕ LAVCI.¹⁸ U mitografskoj literaturi, na koju ćemo se u nastavku osvrnuti, naći ćemo još neke indicije u prilog ove tvrdnje.

Antička mitografska tradicija daje značajno mjesto južnom pri-jadranskom području, u kojemu je i epidaurska luka. U ovim krajevima Iliri su štivali zmaja (zmlju), ili antropomorfno božanstvo čiji je akolit zmija. Grčki su pisci taj kult sinkretistički povezali legendom o Kadmu, koji s Harmonijom bježi iz Tebe u zemlju barbara¹⁹ — Ilira²⁰ — Enheleja²¹ i biva metamorfoziran u zmlju. Kadmov i

¹⁴ Const. Porph. *De adm. imp.*, 29.

¹⁵ U rukopisu tobože iz XI-og vijeka (vidi nap. 4) čitamo i ove Miletiusove stihove:

Hic pariter inopes fugientes ex Epidauru
in magnis ripis, ubi nunc est urbs Rhacusana,
castellum statuunt monitis aeluque Joannis,
qui jam predeletae fuit archiepiscopus urbis,
atque arcem vivi tutam munimine saxi
aspectu horrendo praecelso in vertice montis.
Hoc castrum vocitat Epidaurica lingua Labusa,
namque ripa sonat hoc idiomate Labus.
A magnis ripis nomen traxere priores;
Nunc L in R, G pro B mutando moderni
Rhagusam d'cunt, quae Slavonice Dubrovinc
dicitur e sylva...

(Miletius kod Sorga, o. c. 43)

¹⁶ ... »in ripis marin'is, quas Pidaufii lingua sua laus dicunt. Unde civitas Lausium vocata est, quae r pro l posita Ragusium appellata est« (Presb. Docleas, c. 31 ed Šišić).

¹⁷ Sorgo, l. c.; Appendini, *Notizie*, 73; Jireček, *Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Prag 1879, 10, nota 23a; Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, Wien 1902, 60 i 90; Skok, »Les origines de Raguse«. *Slavia* X, 449—500 i drugi.

¹⁸ CIL III, 8405.

Nije isključeno da je Lakroma, Lokrum tautološka složenica s ilirskim *lau* i bizantinskim κρημνός.

¹⁹ Eurip. *Bacch.*, 1330—1335 i drugi.

²⁰ Diod. XIX, 53; Paus. IV, 5 i IX, 5; Ovid. *Metam.* IV, 563 sq. i drugi.

²¹ Her. V, 61; Apoll. Rhod. *Arg.* IV, 516 sq.; Apollod. *Bibl.* 5; Strab. VII, 7.

Harmonijin grob štuje se, vele, na raznim mjestima u zemlji Enheleja,²² kod Dirahiona,²³ kod rijeka Drilon, Naron, Aaos,²⁴ Arion,²⁵ Illyrikos,²⁶ kod Budve koju je »Kadmo osnovao«,²⁷ kod mjesta Kylikes,²⁸ kod Pole (Πόλις).²⁹ Ne dajemo tekstove, jer ih donose mnogi istraživači prikazujući ih iz raznih aspekata.³⁰ Treba napomenuti da su sva spomenuta kulturna mjesta na području južno od Narone do Epira. Tu se nalazi i epidaurska luka. Epidaur se ovdje spominje u kršćanskoj verziji, prema kojoj sveti Hilarion ubija zmaja u Epidauru.³¹

U vezi s izvođenjem toponima Epitaur od indoeur. τῆρος »brdo« i obzirom na Porfirogenitovo λαῶ »κρημνός« treba podsjetiti na kadmejske »hridi«, koje se spominju u nekim izvorima kao λάα (ἐρετιῶ λάα παρὰ ξανθῆς Ἄρμονίας, Callim. ap. Strab, vidi nap. 29), kao λίθοι (Κάδμου καὶ Ἄρμονίας λίθοι, Ps. Scyl., kao u nap. 25) kao πέτραι »dva kamena« gdje se Kadmo i Harmonija pretvoriše u zmiju, Dionys. Perieg. 390 Müller). Po Krusiusu (Roscher's *Myth. Lex.*, l. c.) isto značenje imaju i Filarhovi κύλικες (v. nap. 28).

Kadmu odgovara Asklepij-Eskulap sa zmijom akolitom.³² Eskulapov kult dokumentiran je i na ovom jadranskom području, od Narone³³ k jugu. Naš Epidaur je za Rimljane »colonia Asclepitana«.³⁴ Vjerojatno su i Livijevi Sclepitani³⁵ epidaurski građani. Dubrovačkim

²² Apoll. Rhod. l. c. i drugi.

²³ Steph. Byz., s. v. Dyrrachion.

²⁴ Nacander, *Theor.* 607. Za rijeku Aaos Steph, Byz, kao u nap. 23.

²⁵ Ps. Scyl. 24. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, I, 4, i neki drugi stari dalmatinski i strani ispitivači smatraju da je Arion Ombla kod Gruža. Paleografske poteškoće ometaju.

²⁶ Apoll. Rhod., l. c. Ne zna se koja je to rijeka.

²⁷ Philo Byblius ap. Steph. Byz., s. v. Βουθόη; *Etym. Magnum*, s. v. Βουθόη, = Müller, *Fragmenta historicorum Graecorum* IV, 574.

²⁸ Phylarchos fr. 40 Müller.

²⁹ Callim. ap. Strab. I, 2 i V, l. Polai je vjerojatno mjesto u epirskom primorju (Tomaschek, *Zur Kunde des Haemus Halbinsel*, II, 64).

³⁰ Crusius, Roscher's *Myth. Lex.*, s. v. Kadmos, Nr. 46; Latte, Pauly-Wissowa, R. E., s. v. Kadmus; Müller, *Geographi Graeci minores* I, pag. 30—31, komentar uz cap. 24. Vidi: Thomae Arcidiaconi *Historia Salonitana*, I; Lucius, Farlati, Sorgo, Appendini, Evans (svi l. c.); cf. *Bullettino di archeologia e storia dalmata* II (1879), 45—48; Lisičar, *Živa antika* III (1953), 245 sq. i Suić, *Glasnik Zem. muz. u Sarajevu*, N. s. VIII (1953), 111 sq.

³¹ S. Hieronymi *Opera*, »Vita Sancti Hilarionis« (mnogi je citiraju, vidi npr. kod Evansa, o. c.).

³² Thremer, Roscher's *Myth. Lex.*, s. v. Asklepios; isti u Pauly-Wissowa R. E., s. v. Asklepios.

³³ C I L. III, 1766—1768.

³⁴ »D(is) M(anibus), M(arco) Tuscennio M(arci) f(ilio) Rogato vet(erano) ben(eficiario) praef(ecti) alae Dalm(atarum) col(oniae) Asclep(it)anae Epidaur(itanae) . . .«, rimski natpis iz Risna, Appendini, o. c. 29.

³⁵ Liv. XLV, 26 (ms. Selepitanis).

piscima i Appendiniju, koji u oduševljenju za ovu temu mnogo toga prilažu, mogu se ova dva izvorna oslonca primiti kao vrijedna (mislimo na koloniju Asklepitanu i na Livijeve Sklepitane).

Kult Eskulapa ima isto izvorno značenje kao i kulturna tradicija o Kadmu-zmiji. Prema Budimiru Asklepijevo ime, pelastičkog porijekla, po svojoj klasičnoj formi — s tipičnom ilirskom metatezom r/l — svjedoči o prvenstveno ilirskim štovateljima.³⁶ Ta forma kulta zmije u ovim krajevima još je bolje dokumentirana u Epitauru nego kadmejska.

U Risiniumu-Risnu obožavao se Medaur, »ilirski Eskulap« — kako ga Tomašek naziva.³⁷ Bijaše to na području koje je geografski i kulturno povezano s Epidaurom. Da i Medaur po funkciji odgovara Eskulapu svjedoči svojim imenom makedonski Daron, bog-ljekar: Δάρρων, Μακεδονικός δαίμων, ὃ ὑπὲρ τῶν νοσοῦντων εὐχοντα: (Hesych., s. v. Δάρρων). S tim u vezi moglo bi se diskutirati o etymonu.^{37a}

U svemu ovome vidimo izvorno kult zmije kod Ilira ovoga kraja. U grčkoj interpretaciji vidimo veze Ilira južnog jadranskog primorja s klasičnim svijetom.

Zmija, demon zemlje, štovala se kod raznih indoevropskih naroda, a i drugih. Kod južnih prijadranskih Ilira imamo za to pouzdanih potvrda. Iliri — Ἰλλύριοι — su »serpentes«. Ἰλλυρός je »serpens«, prema indoeur. Ἰλλω »savijam se«.³⁸

U vezi s prastarim kultom zmije razvila se je oko Tebe i Delfa poetsko-mitografska tradicija o Kadmu-zmiji. Najstariji literarni podatak o tome nazire se kod Hesioda, od kojega preko Teognisa, Stesihora, Pindara, Euripida i Herodota mit dobiva kod mladih helenjskih i helenističkih autora sve novije forme.³⁹ Ilirski kult zmije na južnom Jadranu dobiva grčku interpretaciju ne kasnije od petoga vijeka. To svjedoči o vezama. Eskulapovski, pak, aspekt ovog kulta i mita za našu je temu još značajniji jer izrazito povezuje Helene s našim

³⁶ Budimir, »De Aesculapii nomine et numine«, *Medicinski pregled* XIII (1938), 146. (Juro in verba magistri). Značajno je da je u Naroni dokumentirana vrlo izvorna forma u latinskom dativu AESCLAPIO (CIL III, 1766—1767), pored jedne klasičnije (AESCVLAPIO, CIL III, 1768).

³⁷ CIL VIII, 2581 i 2642, cf. CIL III, pag. 285. Tomaschek kod Gauszynieca u Pauly-Wissowa, R. E. s. v. Medaurus.

^{37a} Pored korijena *med-*, kao u lat. *mederi* »liječiti«, može da uđe u obzir i *tauro-* (kao gore) s prefiksom *ánv, vā, mā, mé* (Konzultiran Budimir).

³⁸ Kretschmer i Pokorny kod A. Mayera, *Die Sprache der alten Illyrier*, Bd. II, 54. — Oštir je za kombinaciju * *l-lw* »zemlja«; zemlja > zmija (*Archiv za arbansku starinu, jezik i etnologiju*, I 1923, 109. Tu je i potvrda za ime hetitske mitske zmije ILLU[R]YANKAŠ).

Vrlo korisnu građu navodi R. Ferri u *Analima Historijskog instituta u Dubrovniku* god. II (1953), 419—429.

³⁹ Crusius i Latte kao u nap. 30.

Epitauirom. Spomenuta mjesta kadmovskog kulta na Jadranu nalaze se u području gdje žive »Illyrii proprie dicti«,⁴⁰ Iliri u užem smislu, najjužniji primorski Iliri, koje Grci smatraju kulturnijima od drugih ilirskih plemena.⁴¹ To je područje geografski povezano s grčko-ilirskim Epirom. Epirski dinasti Eakidi imadahu nekoć političkog utjecaja prema sjeveru bar do Risanskog zaliva.⁴² U toj utjecajnoj zoni nalazio se i ilirski Epitaur, koji nije bio grčka kolonija poput Farosa i Isse, ali koji je kao podesna luka imao veze s grčkim mornarima i trgovcima.^{43a} To se izdaleka naslućuje iz literarne tradicije. To se jasno vidi iz arheoloških spomenika o kojima ćemo govoriti u nastavku.

II. Grčki i ilirski spomenici iz Cavtata i okolice

Evans je evidentirao grčki novac nađen u Cavtatu i kod Cavtata, i to srebrni novac Apolonije i Dirahiona trećeg vijeka st. e., jednu autonomnu monetu Skodre »vjerojatno iz godine 189 pr. Hr.«, te jednu brončanu monetu Beotije koju je sam našao. On nas obavještava o jednoj grčkoj vazi nadenoj u Cavtatu te o gemama od kojih bi neke mogle biti grčke (mnogo je rimskih).⁴³ Što se tiče novca možemo kao novo dodati da je srebrnog novca Apolonije i Dirahiona nađeno i u naše vrijeme. Tog novca je našao pred dvadesetak godina u Cavtatu (Priječko) g. Božo Raše (u svom vrtu). Nedavno je takav nalaz napravio i cavtatski nastavnik Marinko Jurica (sve sada kod spomenutih). — Evans je mnogo polagao na spomenuti numizmatički materijal pri dokazivanju historiciteta grčke jadranske kolonije Epidauron. Tog je novca nađeno mnogo po južnoj Dalmaciji, a naročito mnogo po Hercegovini. To su potvrde o trgovačkim vezama Grka i Ilira u ovim krajevima, ne o kolonijama. O trgovačkim i uopće kulturnim vezama Ilira sa Grcima preko naše epitaurske luke imamo arheoloških potvrda koje ćemo ovdje prvi put iznijeti.

⁴⁰ Plin. N. h. III, 144; Pomp. Mela II, 3.

⁴¹ Južni prijadranski Iliri su θεοσεβείς, δίκαιοι, φιλόξενοι, κοινωνικήν διαθή απηρότες (Ps. Scymn. 422).

⁴² »Moenia qui Risinni Aeacia, qui colis arcem Dalmatiae, nostri publice Lar populi, sancte Medaure«...

(CIL VIII, 2581).

Možda je ovdje »lar« (populi) interpretatio Romana za božanstvo koje je izvorno onomastički blisko našem *taur-*, *lau-*.

^{42a} Prokopijevi podaci (*Bell. Goth.* I, 7) u vezi sa okolnostima iz doba cara Justinijana I provale Gota najjasnije govore o važnosti epitaurske luke za vojne, saobraćajne i druge operacije u odgovarajućem jadranskom zaleđu.

⁴³ Evans, o. c., 6 sq. Evans saopćuje da je u Konavlima otkopao u ilirskoj gomili vazu izradenu pod helenskim utjecajem (o. c. 47).

U Dubrovačkom muzeju, u Kneževu dvoru u Dubrovniku, čuva se mala vrlo ilustrativna zbirka funerarnih darova iz ilirskih grobova otkopanih odavna u Cavtatu. Nisu se sačuvali podaci o okolnostima i o užem lokalitetu nalaza. U zbirci se nalaze:

1. Dvije srebrne lučne zrnaste fibule »na šarnir« (sl. 1). Publicirali smo ih u zborniku *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Tom II (1960—61), str. 30—31, sl. 3 a-b. Analogne su fibulama iz Blata na Korčuli (ib. sl. 2 a-b). Po svom osnovnom tipu imaju analogija i s nekoliko drugih nalazišta u našoj zemlji i van nje na jugu i jugoistoku. Te su fibule grčko-anadolskog tipa, importirane ili izrađene

Sl. 1 Fibule »sa šarnirom«, iz Cavtata (Dubrovački muzej)
Fig. 1 Fibule »a cerniera« da Cavtat (Museo di Dubrovnik)

na ovom ilirskom tlu po grčko-anadolskim uzorima. Pošto smo o njima raspravljali na spomenutom mjestu, dovoljno je ovdje naglasiti da one potvrđuju značaj epitaurske ilirske luke za veze jadranskoga zaleđa s Mediteranom. Po izlasku iz štampe naše publikacije u *Radovima* zadarskog Fakulteta izašao je *Arheološki pregled* IV (Beograd, za g. 1962), gdje je dano saopćenje o nalazima u Glogoviku (zaselak sela Kut) kod Herceg-Novog. Nalazom dviju fibula ovoga tipa s ostalim grobnim darovima u Glogoviku dopunjava se karta nalazišta ovakvih fibula (kartu smo dali u *Radovima*, I. c., sl. 5). Tvrdnja o unošenju ovakvih proizvoda ili o donošenju uzora i zanatskih iskustava preko južnih jadranskih luka dobiva još jednu potvrdu.

2. Srebrna »lučna fibula sa četvrtastom nogom i dugmetom na njoj« (sl. 2). Poznati su primjerci ovoga tipa fibule, raznih varijanta, iz Bosne-Hercegovine, iz Srbije i iz Makedonije.⁴⁴ To su za-

⁴⁴ O primjercima iz Bosne—Hercegovine: Čurčić, »Prähistorische Funde aus Bosnien und der Herzegowina in den Sammlungen des k. k. naturhistorischen Hofmuseums in Wien«, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina* XI (1909), Tab. XIII, 12; Benac-Čović Glasinac, Dio II, Sarajevo 1957, 43—44 sa citiranim tablama. Najbliža analogija sa Glasinca: *Glasnik Zem. muz. B—H. N. S. VI* (1951), Tab. II, 22 (prema Glasniku iz 1891, 346, sl. 34). Nalazi u Kačnju kod Bileće: Marić u *Glasniku Zem. muz. B—H. N. s. XIV* (1959), 92—93, Tab. II, 2 i 4. Primjerak iz Glogovika—Kuti kod Herceg Novog: Pušić u *Arheološkom pregledu* IV (1962), 76—79, Tab. XI, 6. Potvrde o primjercima iz Srbije daju Benac-Čović, l. c. prema Dragi Garašanin (Kat. metala Nar. muz.

natski proizvodi po prototipu grčkom, izvorno čak tamo iz umjetnosti geometrijske dipilonske epohe.⁴⁶ Naš cavtatski primjerak, 5,3 x 3,9 cm, u Dubrovačkom muzeju, klasičniji je po dekoraciji a valjda i po formi od drugih primjeraka ovog osnovnog tipa fibule s naših nalazišta. Luk je četvrtastog presjeka, a ukrašen s jedne strane (s lica) urezanim skladnim ornamentom, nizom kružića koji su međusobno povezani tangentama. Niz kružića je sa dvije strane, pri krajevima

Sl. 2 Lučna fibula sa pločicom, iz Cavtata (Dubrovački muzej)
Fig. 2 Fibula ad arco con placca, da Cavtat (Museo di Dubrovnik)

luka, flankiran nizom poprečnih crtica. Jedan kraj luka prelazi u jednostruku spiralu. Taj dio (glava) ne predstavlja ništa osobita. Drugi kraj luka prelazi u pločicu (noga) četvrtasta oblika s ovalnim izreskom na gornjoj strani i bradavičastim izdankom na gornjem vanjskom uglu. Takva je forma noge poznata s primjeraka iz drugih naših nalazišta. Dekoracija pločice je svoje vrsti. Tu je pet iskucanih, s lica konveksnih polukuglica, a s njima i četiri urezana kružna ukrasa. Sve je uokvireno jednostavnim urezima. Glasinačke varijante ovog tipa fibule iz šestoga st. e. (*Glasinac* IVc, 625—500 st. e.)⁴⁶ Trebeniške varijante su iz najstarijih grobova nekropole i nisu mlađe od šestoga vijeka st. e.⁴⁷ Nalazi iz Kačnja kod Bileća i iz Glogovika kod Herceg-Novog⁴⁸ datiraju se približno petim vijekom. Neće ni naša fibula biti mlađa od tih.

Beograd). O nalazima u Atenici kod Čačka: Đukić i Jovanović, *Archaeologia Jugoslavica* VI-1965, 13-14, Tab. IX, 9 i XV, 13, ib. o primjercima iz Petrove Crkve kod Novog Pazara sa korisnim referencijama. Fibule iz Makedonije (Trebenište—Gorenci): Lahtov-Kastelic u periodiku *Lihnid* I (Ohrid 1957) Tab. VIII, 1—2, IX sve, XVII, 5 i XX, 1—2 s odgovarajućim tekstom.

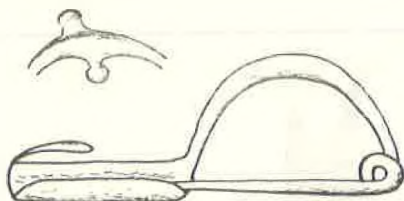
⁴⁵ Beltz, Ebert's *Reallexikon der Vorgeschichte*, Bd. III, 292 (*»Bogenfibel mit Fussplatte«*) i Karo, ibidem, pag. 314.

⁴⁶ Benac-Čović, *Glasinac*, II, kao u nap. 44.

⁴⁷ Lahtov-Kastelic, kao u nap. 44.

⁴⁸ Marić i Pušić kao u nap. 44.

3. Srebrna fibula liburnskog tipa, ranolatenske epohe, duga 7,5 cm, masivnog, na tjemenu bočno profiliranog luka (nemamo fotografije). O fibuli ovoga tipa i njezinim varijantama (osnovno kao na sl. 3) ne možemo iscrpno raspravljati u okviru ovoga članka. Upućujemo na podatke koje daju Vinski i Batović (*Archaeologia Jugoslavica*, II-1956, 19-30 i VI-1965, 55-70 sa tablama). Evidentiranim primjercima dodajemo i ovaj cavtatski. Usput bilježimo da se u istoj dubrovačkoj zbirci nalazi i nekoliko malih brončanih fibula ove

Sl. 3 Tip liburnske fibule
Fig. 3 Fibula di tipo liburnico

Sl. 3a Prilozi iz jednog liburnskog groba (Zadar, Arheološki muzej)
Fig. 3a Suppellettile di una tomba liburnica (Zadar, Museo archeologico)

vrste koji su otkopani u Blatu na Korčuli, te jedan »sa Lokruma«. Značajno je da se ovakve fibule raznih varijanti javljaju kod nas pretežno u sjeverozapadnim krajevima, najviše u nekadašnjem liburnskom i susjednom mu području. U zadarskom Arheološkom muzeju izloženo je sa prilozima iz liburnskih grobova mnogo fibula ove vrsti (v. sl. 3a). Jedna je takva fibula nađena u grobu ninske nekropole zajedno sa metapontskim novčićem, staterom iz VI/V vijeka st. e.^{42a} — Cavtatski je primjerak vrlo osebujan. Ovamo je stigao on ili njegov prototip sa sjeverozapadnog jadranskog primorja.

4. Fragmenti »strelastih« fibula. — Fibule strelastog ili kopljastog oblika, kakvih je nađeno u Hercegovini (Gorica, Donje Hrasno, Rakitno, Norin, okolina Bileće), na jednom mjestu u Bosni (Mahrevići), u Makedoniji (Trebeniško Kale) i nedavno u Crnoj Gori (Gostilj i Momišići), bile su udomaćene i kod epitaurskih Ilira (sl. 4). Dva primjerka iz srednje Dalmacije (nepoznato nalazište) izložena su u splitskom Arheološkom muzeju. U Dubrovačkom muzeju nalaze se fragmenti triju ili četiriju fibula ove vrste, nađeni »u Cavtatu«:

^{42a} E. Galli, »Fibule argenteae liburniche nel museo di Zara«, *Bullettino di paleontologia italiana*, N. s. IV (1940), 185 sq.

Na našoj slici 3a vide se predmeti iz jednog liburnskog groba (nekropola Nin), u zadarskom muzeju. Velika centralna fibula sa privjeskom (metapontski novčić) vrlo je bliska našoj cavtatskoj. Male su analogne fibulicama iz Blata na Korčuli i jednoj sa Lokruma.

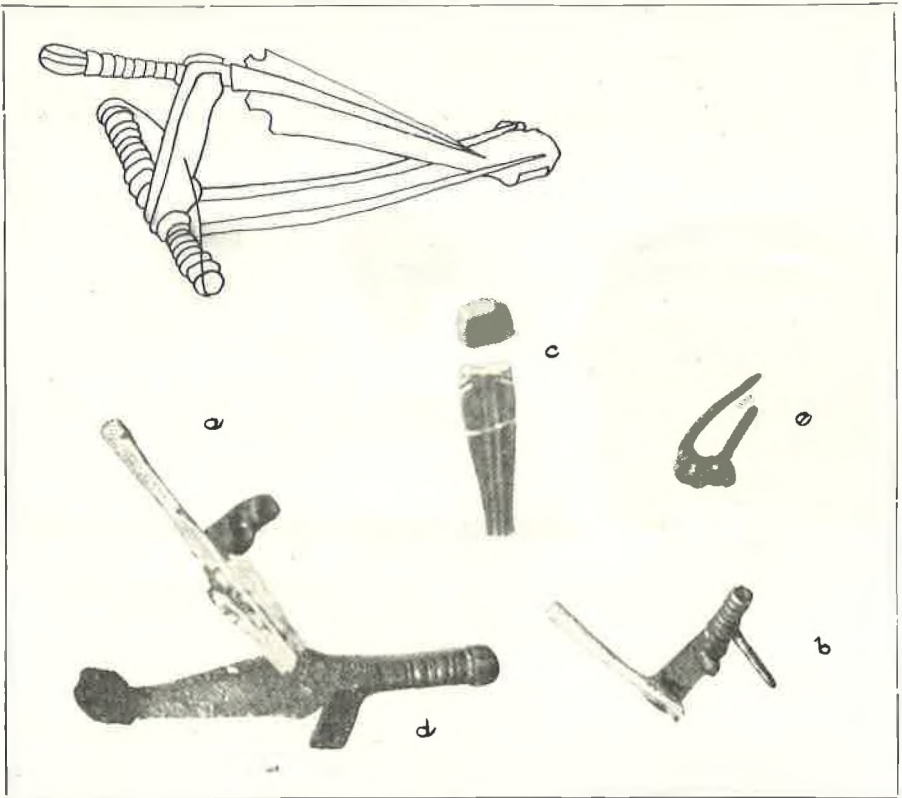
a) fragment srebrne fibule s većim dijelom strijele (5,5 cm), s vertikalnom plosnatom osovinom (2,3 cm) i dijelom horizontalne osovine za oprugu (sl. 4a);

b) fragment takve iste fibule (sl. 4b) — manji dio strijele (3,5 cm), vertikalna plosnata osovina (2,5 cm) i dio horizontalne osovine s oprugom (3 cm);

c) veći dio strijele takve srebrne fibule u tri fragmenta (ukupno 6,1 cm dužine, sl. 4c);

d) dio brončane fibule (sl. 4d) — cijela strijela s ležajem za dvije igle (strijela 7,3 cm, ležaj za igle 1,5 cm dužine) i vertikalna plosnata osovina (3,5 cm);

e) ostaci opruge i dviju igala brončane fibule (3,0 x 1,2 cm, sl. 4e).

Sl. 4 Strelasta fibula. 4a—4e: fragmenti iz Cavtata (Dubrovački muzej)

Fig. 4 Fibula a freccia. 4a—4e: frammenti da Cavtat (Museo di Dubrovnik)

Pred pedesetak godina Truhelka piše o primjercima sarajevskog muzeja, da su neobična oblika, koji se nalazi sporadički u Hercegovini i u većem broju u Mahrevićima, da je taj »kopljasti« oblik srednjolatelnske konstrukcije.⁴⁹ Godine 1954 nađena je fibula ovog tipa u jednom grobu na Trebeniškoj gradini (Trebeniško kale) u Makedoniji. Grupa grobova kojoj pripada i ovaj grob iz četvrtog je ili ranog trećeg vijeka, jer se tu našlo novca Aleksandra Velikog i dijadoha, kao i novca Dirahiona IV/III vijeka. Makedonski primjerak nađen je u grobu zajedno sa zlatnom prstenastom »negro«-naušnicom.⁵⁰ Mnogo se ovakvih fibula našlo u grobovima nekropole u Gospilju kod Skadarskog jezera (iskapanja god. 1956—1958). Nekoliko primjeraka nađeno je i u Momišićima, u predgrađu Titograda (god. 1959).⁵¹ Kronologija spomenutih nalazišta i okolnost da se ova fibula označava kao srednjo- i kasnolatelnska traže da naše cavtatske fragmentarne primjerke stavimo aproksimativno u treći vijek st. e.

5. Dvije negro-glavice od smeđe poluprozirne smolaste paste. — Svaka je pripadala svojoj zlatnoj ili srebrnoj helenističkoj kolutastoj naušnici. Takvih je naušnica kod nas nađeno najprije u hercegovačkoj Gorici, pa u Budvi, pa na više mjesta oko Ohridskog jezera i naj-

Sl. 5 Predmeti iz ilirskih grobova iz okoline Cavtata (Dubrovački muzej)

Fig. 5 Suppellettille delle tombe illiriche dai dintorni di Cavtat (Museo di Dubrovnik)

⁴⁹ Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XI (1899), 363—365. sl. 35 i XXVI (1914), 124—125 i 135; Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina VIII (1902), 21—24, Fig. 34—38.

⁵⁰ Lihnid II—III (Ohrid 1959), 38 Tab. XV, 6, cf. 32—33 Tab. XII, 4. Na str. 32 podatak o nalazu iz Crvenice kod Ohrida. Podatak o spomenutom novcu nađenom na Trebeniškoj gradini (Trebeniško kale) dao mi je Vasil Lahtov malo prije svoje smrti. Pokojni je Lahtov odlično poznao ovaj arheološki teren, koji smo nekoliko puta zajedno obilazili.

⁵¹ Još nepublicirano. Izloženo u Narodnom muzeju u Titogradu.

zad u Gostilju kod Skadarskog jezera.⁶² Cavtatske naušnice nisu sačuvane. O njima svjedoče ovi njihovi ukrasni dodaci (sl. 5a). Oba primjerka — veći: 1,3 x 1,2 cm; manji: 1,2 x 1,0 cm — jasno kazuju da su pripadala naušnici. Glavice su vertikalno probušene od tjemena do sredine vrata, kuda je bila provučena osovina naušnice. Jasna su i udubljenja o koja je bio pričvršćen lim. Dosta se pisalo o tom tipu naušnice, pak to nije potrebno ovdje ponavljati.⁶³ Tip glave kod naših primjeraka bliži je goričkom nego budvanskim, jer izduženija čeljust daje dojam gotovo zoomornog, a manje antropomornog lika. Ali, naša je varijanta svakako dragocjena. Tim naoko neznatnim primjercima Cavtat ulazi u spisak nalazišta helenističkog nakita ove vrste.

6. Fragmenti grčko-ilirske kacige. — U Dubrovačkom muzeju čuvaju se sa gore spomenutim i drugim materijalom iz Cavtata tri markantna fragmenta brončane kacige »grčko-ilirskog tipa sa četvrtastim izrezom za lice«. Poznati su primjerci takve kacige iz Bosne-Hercegovine, iz Dalmacije, iz Makedonije i Srbije.⁶⁴

Spomenuta tri fragmenta, nađena u Cavtatu u prošlom vijeku, vjerojatno pripadaju istoj kacigi, mada nije isključeno da pripadaju svaki svojoj, ili dva jednoj a jedan drugoj.⁶⁵

Najveći fragment (sl. 6, a) je lijeva paragnatida — 13,4 x 18 cm — zaštitni dio za lijevi obraz i dio glave do njega (dio čela, uho i oko njega). Jasan je tu izrez za lice, četvrtast kao kod drugih kaciga ove vrste, ukrašen na rubu toreutski tročlanom trakom (dvije plastične paralelne linije, među njima treća izvedena pungenjem). Rubovi cijele kacige bili su tako ukrašeni. To se vidi na sačuvanim ostacima.

Drugi fragment (sl. 6, b) pripada stražnjem donjem dijelu kacige — 12,9 x 9,3 cm — koji štiti zatiljak i vrat ratnika. Sačuvan je dobar dio ruba sa dekorativnom trakom (dekoracija kao gore).

Treći fragment (sl. 6, c) jest dekorativna aplika, tanja limena traka — 14,9 x 5,1 cm — uzdužno profilirana na dvije strane, duž srednjeg dijela ukrašena (tri plastične paralelne linije). To je povr-

⁶² Primjerci iz Gorice: *Glasnik Zem. muz. B—H*, XI (1899), 389 sq. i XXIV (1914), 125 = WMBH VIII (1902), 42—43, Fig. 109—110; Primjerci iz Budve: Rendić, *Peristil*, 1957, 34 i *Opuscula archaeologica* IV 1959, 25 sq.; Makedonski primjerci: Lahtov, *Lihnid* I 1957, 147 i *Lihnid* II—III (1959), 64—65, razne varijante.

Materijal iz Crne Gore još nije publiciran. O tipu ove naušnice uopće: naš pregled u *Živoj antici* IX (1959), 238 sq.

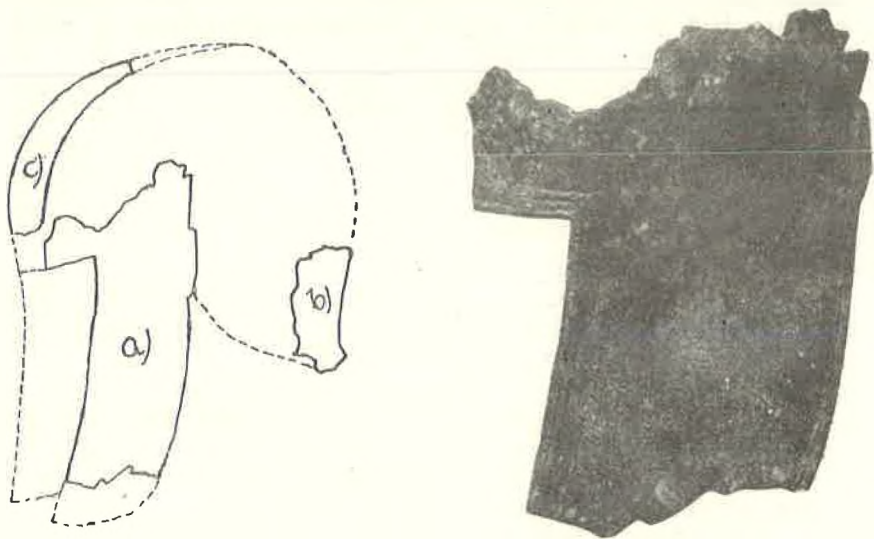
⁶³ U publikacijama navedenim u nap. 52 ostala literatura.

⁶⁴ Potvrde smo dali u knjizi *Crna Korkira*, Skopje 1951, str. 46. Ostalo kod Garašanina u *Vjesniku Vojnog muzeja* IV (Beograd 1957), 40—42 i kod Nikolanca u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXI (1959), 81—93.

⁶⁵ U opisu (inventarna knjiga Dubrovačkog muzeja, sv. VI, br. 389, 390, 391) fragmenti se sasvim odijeljeno prikazuju i ne dovode se u vezu.

šinski dio onog dijela kacige koji je štitio glavu na liniji od sredine čela preko tjemena do vrata. Tu se mogla smjestiti perjanica, ukrasna griva i slično.

Kacige ovoga tipa opisivane su u mnogim publikacijama i nije potrebno da o tako poznatom antičkom objektu dajemo detalje. Naši fragmenti, u biti sasvim jasni, nisu ipak toliki da bismo odredili

Sl. 6 Fragmenti grčko-ilirske kacige iz okoline Cavtata
Desno: fragm. a (Dubrovački muzej)

Fig. 6 Frammenti d'un elmo greco-illirico dai dintorni di Cavtat
A destra: framm. a (Museo di Dubrovnik)

bližu podvrstu kacige. Koliko nam fragmenti pokazuju, čini se da se radi o kacigi ili kacigama kačanjskog tipa (iz Kačnja kod Bileće).⁵⁶ Vrlo je značajno što se kaciga ove vrsti, mada fragmentarna, našla i u Cavtatu. Po pitanju kronotakse i pravaca rasprostiranja ovakvih antičkih spomenika tu ćemo imati izvjesnog oslonca.

7. U maloj zbirci sitnih predmeta, većinom nakita, »iz Cavtata« čuvaju se u Dubrovačkom muzeju i drugi predmeti, na žalost bez ikakvih popratnih podataka o okolnostima nalaza. Tu ima ilirskog halštatsko-latenskog materijala, k tome rimskih, pa raznih zanatskih proizvoda iz srednjega vijeka (ovoga malo). Grčko-helenistički zanatski utjecaj tu i tamo da se uočiti. Uz gore prikazane predmete, koje nam je bilo lakše izdvojiti, idu:

⁵⁶ Glasnik Zem. muz. B—H. N. s. XIV 1959, Tab. I, 1—2.

a) ogrlice (razasuta zrna) od staklene smolaste paste — tri tipa — (sl. 7). Takvim nakitom domaćeg ilirskog porijekla obiluju mnogi naši poznatiji muzeji. Nešto takva bilo je dostupno i malom čovjeku, bar pri pogrebu, u svim vremenima.

b) dva brončana krinarija (sl. 5b-c). Toga ima kod Ilira predrimskog i rimskog doba. Pada nam u oko, međutim, očito tipološka srodnost ovakvih glavica s nekima iz grobnica petog-četvrtog vijeka trebeniško-gorenačke nekropole i iz Visoja kod Bitolja.

Sl. 7 Ilirska zrnca od staklene paste nađena u okolini Cavtata
(Dubrovački muzej)

Fig. 7 Perle illiriche di pasta vitrea scavate nei dintorni di Cavtat
(Museo di Dubrovnik)

c) nešto halštatsko-latenskog materijala dobro poznatog tipa, spiralne narukvice (sl. 5d) i drugo.

d) Tu ima lijepih gema, koje treba posebno proučiti. Evans piše: »Među manjim iskopanim predmetima, na koja se naiđe u ruševinama Epitaura, najinteresantnije su gravirane gema, kojima obiluju u zapanjujućoj količini i ovo mjesto i druga na dalmatinskom primorju. Ja sam lično pregledao najmanje stotinu gema iz ovih krajeva, a na poluotoku Epitauru nađeno ih je u jednom polju blizu rta poluotoka takovo mnoštvo da se to dade objasniti jedino pretpostavkom da se juvelirska četvrt grada nalazila na toj strani.«⁶⁷ Evans očito govori o zanatsko-umjetničkim proizvodima rimskog Epidaura. On na drugom mjestu spominje poneku cavtatsku gemu »savršeno grčkog stila«,⁶⁸ koja opet može da bude iz vremena rimske okupacije. Ma-

⁶⁷ Evans, o. c.

⁶⁸ Evans, o. c.

terijal Evansu poznat raznesen je na sve strane. Desetak skromnijih gema u Dubrovačkom muzeju neznatan su ostatak u našem posjedu. To treba posebno proučiti. Letimičan uvid daje dojam o helenističkoj tradiciji kod ponekog primjerka (biste kraljevskog para), o izvjesnim rimskim formama kod drugih i o grubljim lokalnim stvarima. Zapravo, primjerci su većinom iz Konavala i iz Župe dubrovačke.

*

Nije sačuvana dokumentacija ni ikakva vijest o okolnostima nalaznja predmeta o kojima smo ovdje raspravljali. Muzejske inventarne knjige saopćuju samo to da su predmeti »iz Cavtata«. Nema sumnje da je sve to dospjelo u Dubrovnik prije početka ovoga vijeka. To proizlazi iz historijata ovoga muzeja. O nalazima iz ovoga vijeka imali bismo usmenu tradiciju, a nje o ovim predmetima nema. 1879. Jireček spominjući usputno i sumarno antičke spomenike iz Cavtata spominje i »različite brončane i željezne objekte koji su pri građevinskim radovima u Cavtatu iskopani«.⁵⁹

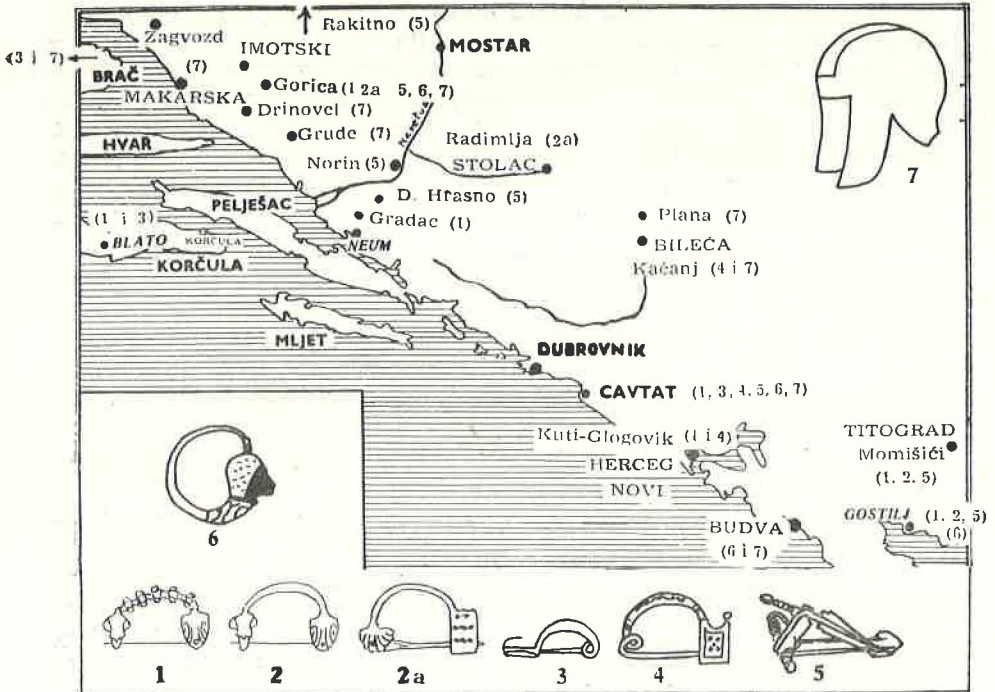
Predmeti iz Cavtata, sada u Dubrovniku, koje smo izdvojili i ovdje prikazali: fibule, negro-glavice, fragmenti grčko-ilirske kacige — kao i predmeti koje smo samo spomenuli jer ne traže poseban osvrt — brončane spiralne narukvice, igle i ogrlice od staklastih i smolastih zrna pripadali su predrimskim Ilirima, koji su bili prožeti jakim utjecajima helenske kulture. Ne znamo, koji su od tih predmeta skupa nađeni, mada je lako pokazati što bi od toga moglo činiti grobnu cjelinu. Svega se toga našlo nedaleko, a i podalje od Cavtata. Iz Gorice u Hercegovini imamo svih tih predmeta. Neki su posve istoga tipa kao cavtatski: strelaste (kopljaste) fibule, grčko-ilirske kacige (s takozvanog »krematorija«) i negro-glavice na naušnicama (drugo goričko nalazište). Neki su gorički predmeti manje ili više srodni cavtatskim: zrnaste fibule sa šarnirom, fibule sa pločastom nogom, igle (sve iz krematorija). Da i ne govorimo o spiralnim narukvicama i o staklastim i smolastim zrnima đerdana, kakvih se našlo na bezbroj mjesta.⁶⁰ Bližu analogiju cavtatskoj fibuli sa četvrtastom nogom imamo sa Glasinca.⁶¹ Inače za sve imamo srodan materijal ovdje na jugu, nedaleko od Cavtata. Luk cavtatske fibule sl. 2 ima ornamentiku koja nam je poznata sa predmeta iz Radimlje (W. M. B. H. III, 515, Fig. 23—25, cf. Fig. 20—22).

⁵⁹ Jireček, *Handelsstrassen* (kao u nap. 17), 7. Tu je citiran Evans.

⁶⁰ *Glasnik Zem. muzeja B—H*, XI (1899), 339 sq. i ostalo kao u nap. 49 Cf. Reinecke, *Bericht der Römisch-germanischen Kommission XXXII* (1942) 180 sq.

⁶¹ *Glasnik Zem. muzeja B—H*, N. s. VI (1951), 288, Tab. II, 22.

PRILOZI POZNAVANJU EPITAURA

Adde: DUBROVNIK, o. Lokrum (3)

Sl. 8 Topografska skica
Fig. 8 Schizzo topografico

Na karti naših nalazišta grčko-ilirskog materijala znakovi koji govore o nalazištima grčko-ilirskih kaciga najgušće bi bili ubilježeni na južnom prijadranskom području (s Hercegovinom). Mi smo ubilježili taj znak i kod Cavtata. Imamo tako uz more nemalo nalazišta — Budvu, Cavtat, Vičju Luku na Braču. U zaleđu Makarske: Zagvozd. Nisu daleko od mora Labin, Trilj, Imotski. Tri nalazišta u okolini Ljubuškog s pravom je Truhelka u svoje doba označio kao mjesta nedaleko od Jadrana. Primjeraka iz okoline Bileće danas imamo šest (dva odavna poznata iz Plane, četiri nova iz Kačnja). Na Glasnicu kacige ovoga tipa nema. U cijeloj Bosni imamo je samo na tri mjesta, preko Drine u Srbiji samo na jednom. Sjevernije od Save nema je. Predmet je očito došao s juga. U Gostilju kod Skadarskog jezera te kacige nema, jer je nekropola iz trećeg i drugog vijeka, a kaciga grčkoilirski proizvod iz sredine milenijuma.

Na karti grčko-ilirskih nalaza kod nas južno prijadransko područje (s južnom Hercegovinom) imalo bi da bude markirano kao najznačajnije u pogledu nalazišta fibule sa četvrtastom nogom, fibule kojoj je nađen arhitip u grčkoj kasno geometrijskoj umjetnosti. Istina, takvog je nakita nađeno na Glasincu i nešto u Srbiji. Makedonija je dala osobite oblike. Ali iz Cavtata imamo najkласičniji primjerak. Glogovik, Kačanj, Gorica i Radimlja (dva posljednja nalazišta dala su kombinirane forme) sa Cavtatom dali su spomenike ove vrsti.

Kaciga i fibula spomenutog tipa govore nam o epiduarskim Ilirima iz vremena oko petog vijeka stare ere. Kopljaste (strelaste) fibule iz trećega vijeka (približno) svjedoče o epidaurskim suvremenikima onih koji su sahranjeni u gostiljskoj nekropoli. Zrnaste šarnir-fibule i naušnice s negrom pripadaju generacijama malo mlađim od ratnika s onom kacigom, a malo starijim od gostiljskih junaka.

Materijal iz Epidaura kojim raspolazemo upućuje nas na zaključke. Prvi od tih i jedini koji ovdje dajemo svodi se na ukazivanje na Epidaur-Epitaur, luku kulturnih južnih Ilira. S tim u vezi ukazujemo na potrebu da se pri istraživanju »putova« kojima su se kretali nosioci kulturnih utjecaja s juga uzme u obzir epitaurska luka i njezine prirodne veze s jadranskim zaleđem u pravcu današnjeg Trebinja i Bileće. Nedaleko od Jadrana dolina Trebišnjice i Popovo polje vezuju stanovnike cavtatskog zaleđa s onima iz doline Neretve. Prirodno je što cavtatski protohistorijski spomenici imaju analogije iz Kačnja, Plane, te Radimlje, Gorice i drugih hercegovačkih nalazišta.

Koje je ilirsko pleme stanovalo u epitaurskom kraju? Od Daorza, Ardieja i Plereja, koji po Strabonu stanuju oko Neretve,⁶² najjužniji su Plereji. Oni stanuju uz obalu, na dohvatu im je Korkyra Melaina i prostiru se do Rizonskog zaljeva: Μετὰ δ' οὖν τὴν τῶν Ἀρδιαίων καὶ Πληραίων παραλίαν ὁ Ῥιζονικός κόλπος ἐστὶ καὶ Ῥίζων πόλις.⁶³ U tom području leži i Epitaur. Ali, imamo podataka da je u Cezarovo i Pompejevo doba Epidaur pripadao Parthenima (Parthinima). Kasije Dion bilježi da je Asinije Polion ugušio ustanak koji je bio buknuo »apud Parthenos Epidaurios«.⁶⁴ To je dokumentirano i u *Triumphalnim fastima*: »C. Asinius Cn. f. Pollio pro cos. ex Parthineis an. DCCXIV K. novem«.⁶⁵ Plereji i Parthini na istom mjestu ne isključuju jedni druge. Može se pomišljati na kronološki redoslijed u posjedu istog područja. Može se govoriti o pripadanju uže etničke grupe široj. U posebnoj raspravi pokušat ćemo obrazložiti da oba imena označuju »primorce«, primorske Ilire, s tim što bi indoeur.

⁶² Strab. VII 315.

⁶³ Strab. ibidem.

⁶⁴ Cassius Dio XLVIII, 41.

⁶⁵ *Fasti triumphales* = CIL. I², 1, pag 50 et 76.

parth- »obala«⁶⁶ bilo bliže domaćem ilirskom apelativu, dok bi Strabonovi Πληραῖοι odnosno Apijanovi Παλάριοι⁶⁷ (metateza za Παράλιοι?) nosili ime koje bi bilo *interpretatio Graeca* istog etnikona kojega i Parthini. O tome na drugom mjestu.

P. Lisičar: CONTRIBUTI ALLO STUDIO DI EPITAURO

Riassunto

I. Con una sintesi di testimonianze letterarie romane (incluse le epigrafiche) e bizantine riguardanti l'Epitaurò adriatica, antica città illirica, a suo tempo esposta agli influssi ellenistici, e con un riferimento al toponimo illirico (indoeur. ταυρο ->taurus, mons, fortis»; ἐπιταυρος = ισχυρός Hesychius), forse da connettere con λαο = κρημνός, Const. Porph. *adm. imp.* 29 (a proposito del nome Lausion, Ragusium), ci soffermiamo sul materiale mitografico. Crediamo che la leggenda di San Ilarione di Epidauro, tramandataci da Geronimo, derivi dalla tradizione mitografica cadmea.

II. Presentiamo alcuni oggetti greco-illirici scavati nei dintorni di Cavtat (presupposta Epitaurò), che, ad eccezione delle due fibule da noi già pubblicate (fig. 1), vengono qui pubblicati per la prima volta, e cioè:

Una fibula argentea ad arco ornato di incisioni curvilinee, terminante in una placca quadriforme (fig. 2), forma elegante della tarda epoca precristiana, ma tipologicamente proveniente dai tempi di Dipydon;

Una fibula argentea del primo periodo della civiltà di La Tène. Tipo essenzialmente affine a quello di »Certosa«, ma una variante piuttosto liburnica, »a lunga staffa con appendice ripiegata in su« (v. il materiale di Zadar, fig. 3a);

Frammenti di fibule a forma di freccia (fig. 4). Notiamo le analogie Nord-balcaniche;

Due protome di »negro« di pasta vitrea, già appartenenti agli orecchini ellenistici (fig. 5, a);

Frammenti d'un (?) elmo greco-illirico di bronzo (fig. 6);

Aghi crinali d'argento (fig. 5, b-c), armilla di bronzo (fig. 5, d), perle di pasta vitrea (fig. 7), oggetti non rari nelle tombe illiriche, greche e italiche.

III. Quanto alla questione circa la tribù illirica abitante l'antica Epitaurò, pensiamo ai Partini (»apud Parthenos Epidaurios« Cassius Dio, XLVIII 41), i quali dovevano aver certe affinità coi Pleri.

⁶⁶ Jokli, Ebert's *Reallexikon der Vorgeschichte* VI, 40.

⁶⁷ App. *Illyr.* 10.